ӘДӘБИЈЈАТ ВӘ ИНЧӘСӘНӘТ

13 ијун
1986-чы ил
№ 24 (2211)

ГЫЗЫЛ СӘҺИФӘЛӘР

(ЧӘНУБИ АЗӘРБАЈЧАН ӘДӘБИЈЈАТЫНДА АНТИИМПЕРИАЛИСТ МИЛЛИ АЗАДЛЫГ ҺӘРӘКАТЫНЫН ВӘ СОН ИРАН ИНГИЛАБЫНЫН БӘДИИ ИФАДӘСИ ҺАГГЫНДА)

1941—1946-чы илләр Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатынын јени парлајыш, чичәкләнмә дөврү олду. Бунун да көкләри һәмин илләрдә ичтимаи һәјатын чанланмасында, халгын милли азадлыг вә демократик һәрәкатынын о вахта гәдәр көрүнмәмиш дәрәчәдә кенишләнмәсиндә, фыртыналы дәрја кими чошараг шиддәтли далғаларла шәһәрләри, кәндләри, бир сөзлә, өлкәнин бүтүн кушәләрини әһатә етмәсиндә иди. О, бүтүн ичтимаи тәбәгәләри һәрәкәтә кәтирди. Бу чанланма, бу кенишләнмиш ичтимаи һәрәкат бир јандан Рза шаһ Пәһләви истибдадынын халг күтләләрини чана кәтирмәси, һәјаты дөзүлмәз дәрәчәдә писләшдирмәси илә бағлы идисә, о бири јандан дүнја сијаси вәзијјәтинин сон дәрәчә кәркинләшмәси вә икинчи чаһан мүһарибәсинин башланмасы илә дөвләтләрарасы мүнасибәтләрдә төрәмиш вәзијјәтлә әлагәдар иди.

Әсримизин отузунчу илләриндә Алманијада һакимијјәт башына кәлмиш һитлер вә онун дүнјаја мејдан охујан ганлы үсул-идарәси јер үзүндә азадлыг үчүн, бүтүн бәшәријјәт үчүн тәһлүкә јаратмышды. Алман фашизми тарихин тәкәрини јени ганлы вурушмалара тәрәф чевирмишди... Дүнјанын сијаси һәјаты сабитлик билмирди, јени гопмуш сојуг күләкләр тез-тез истигамәтини дәјишир, каһ шәрги, каһ гәрби силкәләјирди, дөвләтләр арасында чүрбәчүр груплашмалар јаранып вә тез дә дағылырды, сијасәт башчылары раһатлыг билмәдән вурнухурду, фыртыналардан кәнарда галмаг, үмидли сығыначаг сечмәк јолларыны ахтарырды. Јери дүшдүкчә бир-биринә кәләк кәлмәкдән дә чәкинмирдиләр.

Бу дөврдә Иран сәлтәнәтиндә отурмуш Рза шаһ кетдикчә даһа артыг өлкәнин сијаси, игтисади вә ичтимаи һәјатыны, талејини һитлер Алманијасына бағлајырды: ики ганлы һаким бир-бирилә иттифаға чәкән гара нијјәтләр вә һиссләр артыг өз ишини көрмүшдү: Иранын бүтүн әразиси, бүтүн сијаси, игтисади вә һәрби саһәләри фашист мүшавирләри, мүтәхәссисләри, часуслары илә долмушду. Алман-фашист ордуларынын 1941-чи илин ијун ајында Совет өлкәсинә гәфләтән хаинчәсинә басгыны илә икинчи чаһан мүһарибәси даһа да аловланды. Иран һитлерин әлиндә чәнубдан Совет өлкәсинә тәһлүкә јарадан бир мәнбәјә чеврилди вә бу заман 1921-чи ил Совет—Иран мүаһидәсинә әсасланараг гошунларымыз чәнуб сәрһәдләримизи о тәрәфә адламалы олду.

Чәнублу бачы вә гардашларымыз совет әскәрләрини өз хиласкарлары кими бөјүк һөрмәт вә мәһәббәтлә гаршыладылар. О күнләрдә азғын Рза шаһ тахт-тачындан әл чәкиб Ираны тәрк етди вә јерини бәднам оғлу Мәһәммәд Рза Пәһләвијә верди. Иран ичтимаи һәјатында јени күләкләр—азадлыг нәсими әсмәјә, чиркли аб-һаваны тәмизләмәјә башлады.

Халг күтләләри мүтәрәгги дәјишикликләр, азадлыг арзусу вә үмиди илә јашамаға, фәалијјәт кәстәрмәјә, һәмкарлар тәшкилатлары јаратмаға үз гојду. Зинданларын гапысы ачылды, сијаси мәһбуслар, о чүмләдән Иран «Тудә» партијасынын көркәмли хадимләри, мүбариз оғуллары азадлыға чыхыб, фәалијјәт мејданына атылды. Чәнуби Азәрбајчан вә Күрдүстан бу ингилаби һәрәкатын мәркәзләриндән олду. Ахы, бурада халг икигат зүлм чәкирди: ичтимаи-синфи вә милли зүлм!

Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, бу дөврүн—јә'ни 1941-чи илдән башланмыш дөврүн әввәлинчи илләри һәлә азадлыг вә тәрәгги чәбһәси илә мүртәче, деспотик чәбһә арасында гәти вурушмалар үчүн бир нөв һазырлыг, көзләмә-ахтарма дөврү иди. Көзләнилирди ки, ким галиб кәләчәк? Фашизм, јохса социализм, һитлер Алманијасы, јохса Советләр өлкәси?..

О илләр јахшы јадымыздадыр: Бизим үчүн ағыр илләр иди, һәлә гошунларымыз ганлы дөјүшләр ичиндә кери чәкилирдиләр. Фашистләр һәр күн ирәлиләјир, шәһәрләримизи, кәндләримизи харабазара чевирирдиләр.

Онда мән Тәбриздә идим. Јерли әһали үчүн әрәб әлифбасында чыхармаға башладығымыз «Вәтән јолунда» адлы гызыл әскәр гәзетинин редактору ишләјирдим. Биз һәр күн чәбһәләрдән хәбәрләр чап едирдик. Бу хәбәрләрә мүвафиг чамаатын әһвал-руһијјәсини мүшаһидә етмәк мараглы иди. Һаким даирәләр, бәләдијјә ишчиләри ешидәндә ки, ордумуз филан чәбһәдә кери чәкилиб, филан шәһәри бошалдыб, фашистләр ону әлә кечирибләр, бизә сојут мүнасибәт бәсләјирдиләр, һәтта күчә һәрәкәтини низама салан ажанлар, Иран полиси вә әмнијјәләри арасында бизимлә саламлашмамаг үчүн үзләрини јана чевирәнләр дә олурду. Зәһмәткеш күтләләр исә кәдәрләнир, амма үмидини вә бизә мәһәббәтини итирмирдиләр.

Беләликлә, һәјатда ачыг вә кизли мүбаризә давам едир, күндән-күнә гызышмаға башлајырды. О дөврдә Азәрбајчан халгынын милли варлығы, тарихи кечмиши, мәншәји вә хүсусән дили әтрафында ачыг мүбаризә кәскин шәкил алмышды. Бу мәсәләләр барәдә мәчлисләрдә, јығынчагларда, јаваш-јаваш сајы артмагда олан мәтбуатда данышылыр вә јазылар чап олунурду; чәмијјәтдә бөјүк мараг ојаныр, мүбаһисәләр доғурду. Сөз јох ки, бу мәсәләләрин, бу мүбаһисәләрин көкү тарихин дәринликләринә кедиб чыхырды.

Һаким фарс шовинизми, мүстәбид шаһ һакимијјәти нечә әср иди ки, Иранда јашајан башга милләтләрин, хүсусән фарслардан сонра бөјүк әксәријјәти тәшкил едән 12—16 милјона гәдәр Чәнуби Азәрбајчан әһалисинин милли һүгуг вә ихтијаратыны гәбул етмирди. Һәтта Рза шаһ «Азәрбајчан» сөзүнү хәритәдән тамамилә силмәк үчүн Ираны «астанлара» (әјаләтләрә) бөлмүшдү. Бу әјаләтләри нөмрәләмишди дә: биринчи Астан, икинчи Астан вә саирә... Бүтүн бунлара бахмајараг, азәрбајчанлылар, күрдләр вә башга халглар өзләринин гәдим милли мәдәнијјәтини, дилини, әдәбијјатыны бөјүк чәтинликләрлә дә олса горујуб сахлајыр, јашадыр, инкишаф етдирирди. Истибдадын тә'гибләри, һәјата кечирдији чәза тәдбирләри исә халгын вәтәнпәрвәрлик руһуну даһа да гызышдырыр, күчләндирирди.

Шаһ истибдадынын, шовинист руһлу Иран һаким даирәләринин Чәнуби Азәрбајчанда вә Күрдүстанда һәјата кечирдикләри милли зүлм барәдә, бу халгларын дилини, мәдәнијјәтини тә'гиб етмәк барәдә истәр фарс, истәрсә Азәрбајчан мәтбуатында, һәтта харичи мәтбуатда о гәдәр јазылмыш, о гәдәр дејилмишдир ки, биз инди бу барәдә әтрафлы јазмаг истәмирик. «Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјаты антолокијасы» чилдләриндә бу мәсәлә кифајәт гәдәр ишыгландырылмышдыр. Халгын талеји вә һәјаты илә бағлы олан бу бөјүк мәсәләләрә јазычылар, шаирләр һеч вахт биканә гала билмәмиш вә билмәзләр. Халг өзү дә Пәһләви зүлмүнү лә'нәтләндирән, өз ана дилини тәрәннүм едән көзәл ше'рләр, һәвәләр гошмушдур. Бу зүлм вә истибдад әлејһинә јазылмыш, дејилмиш, ағызларда кәзмиш ше'рләрдән бири белә иди:

Сәлтәнәт ишләрини әчәб верди фәнаја Пәһләви!
Милләти-бисәадәти салды бәлаја Пәһләви.
Сојду он алты ил бизи чевр илә шаһи-нахәләф,
Нефти сатыб инкилисә милләти ејләди тәләф.
Мәчлиси алдадыр јенә—оғлу кечә сәдарәтә,
Башлајачаг атасытәк милләти гәтлү гарәтә!
Дөзмәјәчәкди Тәбризин әһли бу чүр һәгарәтә,
Туш оласан көрүм сәни гәһри-худаја, Пәһләви,
Сәлтәнәт ишләрини әчәб верди фәнаја Пәһләви!

Халгын руһуну, дәруни истәкләрини әкс едән әсл вәтәнпәрвәр шаирләр Азәрбајчан әдәбијјатынын бүтүн тарихи боју варлығымызы, дилимизи, милли мәдәнијјәтимизи мүдафиә едән мә'налы, тә'сирли, бәдии чәһәтдән камил вә долғун әсәрләр јаратмышлар. Һәмин әсәрләрин бир гисми јухарыда дедијимиз антолокијада өз әксини тапыб. Онлар кәстәрир ки, Рза шаһ истибдадынын, милли зүлмүн түғјан етдији дөврләрдә дә Чәнуби Азәрбајчан јазычы вә шаирләри сусмамыш, мүбаризә мејданындан чәкилмәмиш, јазыб-јаратмышлар. Лакин Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатынын јени јүксәлиши бир гәдәр онларын халгын азадлыг вә демократик һәрәкатынын күчләндији дөврләрә тәсадүф едир.

ХХ әср Иран вә Чәнуби Азәрбајчан тарихиндә ән гүдрәтли ингилаби һәрәкат дөврләри исә бунлардыр:

1. 1908—1911-чи илләр Иран мәшрутә ингилабы. Мә'лумдур ки, мүстәбид сәлтәнәтини титрәтмиш вә биринчи Иран конститусијасыны (мәшрутәни) јаратмыш бу ингилаб 1905-чи ил биринчи рус ингилабынын тә'сирилә баш вермишди вә һәмин ингилаб Сәттарханын рәһбәрлији илә Чәнуби Азәрбајчандан башламышды.

2. Иранда демократик һәрәкатын икинчи јүксәлиш дөврү. Бу дөвр Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы илә бағлыдыр. Бу ингилаб бәшәријјәтин тарихиндә әсаслы-көклү дөнүш олмагла дүнја тарихини јени јола салды, империализм системинин дағылмасы, мүстәмләкә халгларынын гуртулушу, сосиализмин гәләбәси дөврүнү ачды. Тәбиидир ки, Иранда да азадлыг һәрәкатыны күчләндирди, она бөјүк тәкан верди. Мәһз бу заман Азәрбајчанда азадлыг мүбаризәси аловланды вә 1920-чи илдә Азәрбајчан Совет Сосиалист Республикасынын јаранмасы илә нәтичәләнди. Чәнуби Азәрбајчанда исә Шејх Мәһәммәд Хијабанинин башчылығы илә халг күтләләри һәрәкәтә кәлди вә ингилаби дөјүшләр нәтичәсиндә орада јени азад дөвләт јаранды ки, она «Азадистан» дејирдиләр.

3. Иранда вә хүсусән Чәнуби Азәрбајчанда ичтимаи һәјатын, демократијанын, антиимпериалист, антиистибдад милли азадлыг мүбаризәләринин үчүнчү дөврү: Бу дөврүн ән мәзмунлу илләри 1941—1946-чы илләрдир. Бу заман Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә совет халгынын алман фашизми үзәриндә гәләбәси илә дүнја тарихинин јени сәһифәси ачылды. Бүтүн өлкәләрдә мүстәмләкәчилијин тамамилә ләғв олунмасына шәраит јаранды. Чәнуби азәрбајчанлы бачы вә гардашларымызын чохәсрли мүбаризәси тарихи гәләбә илә нәтичәләнди, Азәрбајчан Демократик фиргәси јаранды. Мәшһур ингилабчы, ичтимаи хадим вә күчлү публисист Пишәвәри фиргәјә башчы сечилди. Онун рәһбәрлији илә фиргә халг күтләләрини ичтимаи зүлм вә шаһлыг әлејһинә, демократик вә милли азадлыглар уғрунда мүбаризәнин мүкәммәл ишләнмиш програмла истигамәтләндирди. 1945-чи илин 12 декабрында милли демократик дөвләт јаранды, тезликлә игтисади, ичтимаи, мәдәни саһәләрдә бөјүк ислаһатлар һәјата кечирилди. Азәрбајчаны тәрк едиб кетмиш мүлкәдарларын торпаглары кәндлиләрә пајланды, дөвләт идарәләриндә, ичтимаи тәшкилатларда, маариф системиндә, мәктәбләрдә ана дили ишләнмәјә башлады. Тәбриз Дөвләт Университети јарадылды. Ишсизлији арадан галдырмаг, гадынлара вәтәндашлыг һүгугу вермәк јолунда гәдәмләр атылды.

Бүтүн бунлар елә мүһүм тәдбирләр иди ки, халг арасында бөјүк руһ јүксәклији ојатды. Азәрбајчанын сәрһәдләрини ашыб бүтүн Иранда демократик һәрәкаты, антишаһ вә антиимпериалист мүбаризәни күчләндирди. Бу дөврдә халгын вәтәнпәрвәрлик руһу, өз милли варлығынын идрак дујғусу, ишләмәк, јаратмаг, вәтәни абад етмәк һәвәси вә ирадәси мисилсиз мигјас алды, габағы ачылмыш гүдрәтли дағ сели кими чошуб дашды.

Бу бөјүк просес, бу түкәнмәз һәвәс вә енержи әдәбијјат, мәтбуат вә инчәсәнәт саһәсиндә парлаг бир јүксәлиш јаратды. Ана дилиндә мүхтәлиф мәтбуат органлары, журнал вә гәзетләр чап олунмаға башлады, театр тамашалары, әдәби-ичтимаи кәрүшләр вә мәчлисләр тәшкил олунду. Мүнтәзәм олараг Күлүстан бағында, Шир-Хуршид театрында тамашалар, консертләр верилди.

1941—1946-чы илләр демократик вә милли-мәдәни интибаһ дөврүндә бәдии әдәбијјатын, хүсусән поезијанын да парлаг инкишаф мәрһәләси олду. Бу илләрдә мән дә Чәнуби Азәрбајчанда ичтимаи-мәдәни фәалијјәтдә идим. Мәһз о заман мән гочаман журналист вә јазычы Гулам Мәммәдлијә дедим ки, ән јахшы әдәби вә публисист јазылары топласын вә кәләчәк нәслә әрмәған олараг ону «Гызыл сәһифәләр» ады алтында китаб кими чап едәк. Гулам Мәммәдли бу иши һәвәслә јеринә јетирди; китаб чапа һазыр оланда мән Пишәвәридән хаһиш етдим она мүгәддимәни өзү јазсын. Пишәвәри бу ишә бөјүк әһәмијјәт вериб мүгәддимәни јазды. Һәмин мүгәддимәдә дејилир: «Азәрбајчан» рузнамәсинин[1] күндәлик шүмарәләрини[2] үрәк дөјүнтүсү илә тә'гиб едиб она әрзәш[3] гаил олан достларымдан бириси деди: «Јаз!». Мән дә бөјүк ишләрдән вахт оғурлајыб јорғун вә әзкин дәгигәләрдә онун арзусуну әнчам вердим. Мәгсуд милләтимизин азадлығы јолунда апардығы мүбаризәдән нүмунәләр вермәкдир»[4].

«Гызыл сәһифәләр» илк китаб иди ки, орада Пишәвәринин «Милләтимизин азадлығы јолунда мүбаризәләринин» оду-алову ичиндә јаздығы дәрин мә'налы, еһтираслы, һәрарәтли јазыларынын бир гисми топланмышды. Онлары охујанлар јахшы билир ки, о нечә гијмәтли, елми вә публисист фикирләр сөјләмишдир. «Гызыл сәһифәләр» китаб һалында чап олунуб јајыланда бүтүн зијалылар вә халг ону бајрам руһу илә гаршылады. Инди онун тарихи әһәмијјәти даһа да артмышдыр.

4. Халгын истибдада, милли вә ичтимаи зүлмә гаршы гәзәби 1979-чу илдә јени гүввәтлә аловланыб Мәһәммәд Рза Пәһләвини Ирандан гачмаға мәчбур етди. Иранда 2500 иллик мүстәбид шаһлыг үсулу дармадағын олду.

Тәәссүф едилмәлидир ки, халгын, фәһлә, кәндли вә зијалыларын гәһрәманлығы илә, минләрлә гурбанлар баһасына гәләбә чалмыш ингилабын талеји моллаларын әлинә кечди вә ингилаб тамам башга јола салынды. Бу ингилаб далғалары үстүндә һакимијјәт башына кәлмиш руһанилер дәстәси вә мүртәче тәбәгәләрин нүмајәндәләри ингилаб далғаларыны јатырмаға, боғмаға башладылар.

Бунунла бәрабәр ону да гејд едәк ки, ингилабын халг һәјатына, халг шүуруна кәтирдији јениликләрин вә ишыглы фикирләрин көкүнү һеч бир гүввә газыјыб апара билмәјәчәкдир, кеч-тез о инкишаф едиб, халгын хејринә олан, ону азадлыг вә сәадәтә кәтирән јола чыхачагдыр.

Бүтүн бу мүрәккәб, зиддијјәтли, долашыг сијаси, ичтимаи һадисәләр, халгын гәләбәләр заманы кечирдији никбин дујғулар, ширин арзулар Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјатында әкс олунмушдур. Ингилабын гаракүруһлар тәрәфиндән көзләнилмәз вә арзуолунмаз чәтин јоллара салынмасы, әлбәттә, халг күтләләриндә гәзәб, нифрәт, кәдәр дә доғурмушдур. Бу һиссләр дә Чәнуб јазычыларынын әсәрләриндә бәдии ифадәсини тапмаја билмәзди. Һәмин әсәрләрдә һәјатла, халгын мүбаризәләри, арзулары, дәрдләри, еһтијачлары илә чанлы әлагә кезә дөјән ән јахшы кејфијјәтләрдәндир. Онлар азадлығы, маарифи, мәдәнијјәти, һаггы, әдаләти, әзилән јохсул, зәһмәткеш тәбәгәләри мүдафиә едир, наданлығын, чәһаләтин бөјүк бәла олдуғуну кәстәрирләр.

Сон Иран ингилабы бөјүк бир һәгигәти бир даһа тә'сирли шәкилдә нүмајиш етдирди. Бу һәгигәт ондан ибарәтдир ки, чәһаләт дини фанатизмин сөјкәндији дивардыр. Бу дивары исә халгы маарифләндирмәклә, инсан шүурунун, елмин наилијјәтләрини јајмагла учурмаг олар. Ахы, тәбии һадисәләр, күнәш системи вә үстүндә јашадығымыз јер күрәси, ај вә улдузлар барәдә, кимјәви вә физики просесләр барәдә аз-чох елми тәсәввүрү олан адамы дини фанатизмин, чәһаләтин торуна салмаг чәтиндир. Демәли, бәдии әдәбијјатын бир бөјүк борчу да халгы маарифләндирмәк, онун көзүнү ачмагдыр. Буна көрә олмалыдыр ки, елми фикри, сағлам дүшүнчәни, заманын габагчыл идеалларыны, инсан үрәјинин вә халгын мә'нәви аләминин уча һиссләрини, али мәгсәдләрини тәсвир

[1] *Рузнамә—гәзет.*
[2] *Шүмарә—нөмрә.*
[3] *Әрзәш—гијмәт, мәһәббәт.*
[4] *«Гызыл сәһифәләр», Тәбриз, Елмијјә мәтбәәси», 1946, сәһ. 1.*

(Арды 7-чи сәһифәдә)

Поезија

КҮНҮН ТӘЛӘБИ

ПОЕТИК чәсарәт һәмишә шаир вичданынын, шаир намусунун гаршысында дуран ичтимаи тәләбләрдән олуб. Бу күн исә онун мә'на тутуму хејли кенишләниб. Поетик чәсарәти бу күн тарихин руһу, әдәбијјатын вә заманын дахили мәнтиги даһа артыг инадла тәләб едир. Буну партијамызын XXVII гурултајынын әдәбијјат вә сәнәт адамлары гаршысына гојдуғу вәзифәләрдән дә ајдын дәрк етмәк мүмкүндүр. Һәјата даһа актив мүдахилә, ичтимаи-сосиал һәгигәтләрә фәал мүнасибәт, ишлә сөз арасындакы фәргин арадан галдырылмасы јолларынын арашдырылмасы бу күн дикәр сәнәт нөвләриндә, әдәби жанрларда олдуғу кими, поезијамызда да ән вачиб, ән актуал мәсәләләрдәндир. Бу күн әдәбијјатымыз, еләчә дә охучуларымыз үчүн мә'лум һәгигәтләри јазан ади шаир олмаг гәтијјән кифајәт дејил, бу күн вәтәндаш-шаир олмаг кәрәкдир. Чүнки сәнин вәтәндаш кими мөвгејин мүасир дөврүмүзүн бөјүк бәшәри проблемләринә ујғун кәлирсә, јаздығын мөвзу актуал, поетик олачаг. Шаир өзүнәмәхсуслуғу да бунун ичиндән чыхачаг, дүнјаны дәрк етмәк бачарығы да бундан ирәли кәләчәк. Тәмсил етдији чәмијјәтин мә'нәви аләминин ифадәсинә дөнмәјин өзүлү дә бундадыр. Вәтәндаш-шаир тәсвир етдији проблемләри кенишлији илә — һәјатын бүтүн дикәр саһәләри илә әлагәдә кәтүрүр. Бүтөв дәниз бир дамлада әкс олунурса, һәјат, онун бүтүн бир вә һәр чүр кәрүнүшү, рәнкарәнклији дә бир ше'рин ичинә салынмыш кимидир. Поезијанын илк бахышда «сыхылмыш» (нәсрә кәрә) имканлары әслиндә өлчүсүз вә нәһајәтсиздир. Тәмкинли вә ләјагәтли «Ел билир ки, сән мәнимсән...» мисрасынын күчү «вәтән, вәтән» дејиб һарај чәкмәк тәшәббүсләриндән үстүндүр. Мүасир охучу бу чүр «вәтәнпәрвәрлији» сәмими гәбул едә билмир:

Сәнин торпағына, дашына гурбан,
Сәнин баһарына, гышына гурбан;
Мәним күлүм вәтән, чичәјим вәтән,
Әлләри хыналы көјчәјим вәтән.

(Дилсуз).

Бу күн Азәрбајчан поезијасынын һәгиги вәтәндаш ше'рә хүсуси еһтијачы вар. Белә ки, тәбиәт пејзажлары, дағлар, дәрәләр, чајлар, дәнизләр һагда мин илләрин образларыны бир даһа тәкрар етмәк вахты дејил. Бу күн поезијамызын ади күнү јох, хүсуси күнүдүр — һәјат мүһитиндәки мәнфи һаллара, сахталашдырылмыш дәјәрләрә, мә'нәви ејбәчәрликләрә гәти мүһарибә е'лан едиләркән, әсл поезија сејрчи мөвге тута билмәз вә тутмамалыдыр. Елә буна кәрә дә сон дөврдә әдәби органларда чап олунмуш бир чох поетик нүмунәләр охучуну там шәкилдә гане етмир. Бу нүмунәләр һәм кәнч нәслә мәхсус шаирләрин, һәм дә артыг өзүнү кениш әдәби ичтимаијјәтә танытмыш шаирләрин гәләм мәһсулудур. Бир сыра нүмунәләрдә јаланчы, көздән пәрдә асан «лиризм», сөзчүлүк вә мәзмунсузлуг, форма бәситлији нәзәрә чарпыр. Иш о јерә чатыр ки, «гәләмлә» «бугәләмун» сөзләрини гафијә ишләтмәји мүәллиф өзүнә рәва көрүр.

Дүнјада нә гәдәр бугәләмун вар,
Даһа дизләримин күчү түкәниб.
Јахшы ки, јахшы ки, бу гәләмим вар,
Ајаға дурурам она сөјкәниб.

(Рафиг Јусифоғлу).

Бә'зи шаирләримизин мәһәлләчилик чәрчивәсини нә заман гырачағы да бизи һагглы олараг нараһат едир. Биз билирик ки, бир кәндин, һәтта бир дашын тимсалында бөјүк бир ели, вәтәни, һәтта дүнјаны, каинаты көрмәк мүмкүндүр вә чох заман лазымдыр. Амма бунун үчүн кәнди типик вә характерик әламәтләр орбитинә салмаг вачибдир. Бу күн поезијамызда тәсвир едилән бир чох кәнд адынын дәфәләрлә хатырланмасына бахмајараг, јенә дә охучу үчүн гејри-мүәјјәндир. Кәндә јалныз хатирәләр ојлағы, насталкија мәнбәји кими бахмаг бә'зи шаирләрә фәал мөвге сечмәкдә дә мане олур.

Кәнч шаирләримиз бә'зән ачыг-ајдын мөвзу гытлығы кечирирләр. Артыг ишләнмиш, кениш вә поетик үмумиләшдирмәләрлә зәнкинләшдирилмиш идејалар, мөвзулар санки гәнимәт кими бир даһа онларын әлә бил «әлинә кечир». Мәсәлән, Гачај Кечәрлинин «Дири дашлар» ше'рини кәтүрәк. Нә еһтијач варды ки, дашын һарда истифадә олунмасыны вә нәјә чеврилә билмәсини нәзмә чәкәсән:

...Бах, бу чансыз дашларда
Билмирәм нә һикмәт вар.
Евләрә һөрүләндә
Тамам дирилир дашлар.
Тәзә евләнәнләрин
Евинин диварында
Кәрпә кими доғулур.
Ушаг бағчаларында
Дашлар бир ушаг олур...

Ахы, бу шәкилдә ше'ри истәнилән гәдәр узатмаг мүмкүндүр. Ше'рдә бәдии сонлуг олмалыдыр вә бу чүр садаламалар, нәһајәт, үмумиләшдирилмәлидир.

Кәнчләри даһа чох чап едән журналларда вә гәзетләрдә дә чох заман бәдии үмумиләшдирмәдән кәнар, ичтимаи мотиви зәиф, нә вахтса дејилмишләрин тәкрары, солғун кәрүнән ше'рләрә раст кәлирик. Бу ше'рләрин ичәрисиндә еләләри вар ки, онда поетикчәсинә ишыглана биләчәк ичтимаи бир проблемә тохунулмасына бахмајараг, бу проблемин маһијјәти, имканлары бүтүн деталлары илә ачылмыр, нәтичәдә ше'р кениш бәдии үмумиләшдирмә кәсб етмир. Ә. Салаһзадәнин «Ағлајан тимсаһлар» ше'ри дедикләримизә мисалдыр.

Тимсаһлар да ағлајыр дүнјада
Өз-өзүнә нәм чәкән
Кәлкәләр кими ағлајыр,
Тимсаһ мисаллы адамлар
Тимсаһ тимсаллы өлкәләр кими ағлајыр.

Ә. Салаһзадә гәләминә хас олан сәс символикасына мејл бу ше'рдә дә өзүнү кәстәрир вә нәтичәдә ичтимаи күчә, үмумиләшдирмәләрә чеврилә биләчәк мотивләр әслиндә формаја гурбан верилир, ше'рин, бәлкә шаирин өзүнүн дә көзләдији дәјәрли сонлуғу алынмыр:

Тәмсилчинин ајдан ары, тәмиз аһы
Көврәлтмәзми тимсаһы!
Одур ки, тамаһсыныб
Тимсаһлар да ағлајыр.
Уддуглары дүшүр јада,
Тимсаһлар да јас сахлајыр дүнјада,
Тимсаһлар да ағлајыр дүнјада!

Вагиф Чәбрајылзадәнин «Төјјарә вағзаллары» ше'рләрини дә уғурлу силсилә сајмаг олмаз. Бу ше'рләрин үмуми поетик руһу В. Чәбрајылзадәнин әввәлки уғурлу ше'рләринин даһа зәиф тәкрарыдыр. Охучу диггәтини һеч нәјә јөнәлтмәјән риторик суаллар, әсасландырылмамыш, поетик образларла јүкләнмиш ассосиасијалар сәтри тәрчүмә тә'сири бағышлајан бу чүр ше'рләрә төјјарә јолундан «поетик старт» кәтүрмәјә имкан вермир. Бу ше'рләрдә поетик «мән»ин фәрди һиссләри кениш ичтимаи јола чыха билмир:

Һара тәләсирик, һара!
Үч ајлыг јолу
Үч саата учуруг.
Талејимизин көзәкөрүнмәз хәтләрини
Учуб кечиб гыра-гыра
Һара тәләсирик, һара!!

Дүнјанын әбәди суалларындан бирини ше'рин лејтмотивинә чевирмәк охучуја һәмин ше'рә дә бөјүк тәләблә јанашмаг һаггы верир. Тәәссүф ки, бу суаллар нәинки елә суал олараг галыр, әксинә, бир гәдәр дә хырдаланыр вә поетик кәсәрини итирир.

...Ики дашын үстүнә
Бир даш гојан кими,
Ичимизин бошлуғуну дујан кими
Динчәлмәјә тәләсирик.
Оду, биринчи сыраја билет алыб
Бир гәһрәман ана,
Чанына сағлыг,
Әт дуканынын мүдири дә
Билет алыб биринчи салона,
Бир аз ирәлидә
Јағ дуканынын мүдири.
Һара тәләсирик, һара!!

Шаир өзү суалы риторикликдән чыхарыр, өзү дә она чаваб верир, амма буна поетик чаваб демәк чох чәтиндир:

...Билмирәм, гардаш,
Һамы тәләсир.
Тәләсир завод фәһләси,
Тәләсир абитуријент атасы,
Тәләсир гәбиристанлыг директору.

Биз һеч дә шаирдән һөкмән дүзкүн вә үрәјимиздә тутдуғумуз чавабы тәләб етмирик. Мә'лумдур ки, поетик суалын дүзкүн гојулушунун өзү бир чавабдыр. Бәлкә бурада һәр һансы чавабы вермәјә тәләсмәк әвәзинә суалын гојулушуну бәдии чәһәтдән даһа да чилаламаг лазым иди.

Өзүнә хас мөвзу вә мәтләбләрин зәифлији, кәнар тә'сирдән кәлән мөвзуларын ајдын һисс олунмасы вә ағ либасда гара јамаг кими кәрүнмәси Паша Гәлбинурун вә Рамиз Мәһсунун, Јусиф Һәсәнбәјин, Әли Вәкилин ше'рләри үчүн дә сәчијјәвидир. Мәзмунчулуг вә тәсвирчилик, үмумиләшдирмәләрин зәифлији, ше'рә јалныз мәһдудлуг кәтирән өз гынына чәкилмәк мејли, һеч бир јени бәдии вә һәјати проблемә ишарә белә етмәмәк бу ше'рләрә хас гүсурлардыр.

Бә'зән «гајә» кими поезија үчүн мүгәддәс мәтләбдән бәһс едәндә дә мәтләбсизлик өзүнү габарыг кәстәрир.

Ше'р адлы чаһаным вар тәртәмиз.
Мәним өз кәһкәшаным вар тәртәмиз.
Јашајырам бу дүнјада тәртәмиз.
Бу гајәдән гыраг олсам әкәр мән,
Тәмизликдән узаг олсам әкәр мән,
Чаным кетсин о дәм бада тәртәмиз.

(Шаһин Фазил).

Бу күн шаир халгын, заманын вә дүнјанын һүзурунда, вичданынын, әгидәсинин гаршысындадыр. Поетик чәсарәт долу ичтимаи мотивләр, бәшәри идејалар, мүасир һәјатын нәфәси һәмишә Азәрбајчан поезијасынын ән јахшы нүмунәләринин ганында, чанында јашајыб. Бә'зән ше'рин мөвзусундан асылы олмајараг һәм ән инчә һиссләрин лирик тәсвириндә, һәм дә ән ади предмет вә һадисәләрин поетик тәсвириндә шаир кениш ичтимаи үмумиләшдирмәләрә, мүасир һәјатын јанғылы проблемләринә, үмумбәшәри океана кур сулу бир чај кими ахыб кетмишдир. Буну бу күн дә кәнч поезијамыздан тәләб етмәјә бизим һаггымыз вар.

Кәмал АБДУЛЛАЈЕВ

Нәср

ИКИ КӨРҮШ

Һејдәр Гасымлы. «Гыздәрәјә кедән јол», «Јазычы», 1985. «Чөрәк әтри», «Кәнчлик», 1985.

СОН вахтлар республика мәтбуатында јазычы Һејдәр Гасымлы имзасы илә тез-тез күндәлик һәјатымыздан, мүасирләримизин арзу вә әмәлләриндән бәһс едән һекајәләр, новеллалар дәрч олунур. Бу һекајәләрдә охучуларын диггәтини чәлб едән әсас сәбәбләрдән бири онун мүәллифинин классик вә мүасир Азәрбајчан әдәбијјаты нүмајәндәләринин ачдығы јола бәләдлији, тарихи вә мүасир мөвзуларын бу күнүн бахымындан ишләнмәси, сүжет хәтләринин динамиклији вә башга мүһүм амилләрдир. Һәмин амилләр Һејдәр Гасымлы гәләминдә тамамилә јени сәсләнир, охучунун көзләри гаршысында јени һәјат сәһифәләри јарадыр.

«Гыздәрәјә кедән јол» китабы «Хәбәр чатды» һекајәси илә ачылыр. Һекајә мараглы бир мөвзуја — мүасир обывателләрин ифшасына һәср олунмушдур. Һекајәнин гәһрәманы мүхтәлиф вәзијјәтләрә дүшүр. Бу вәзијјәтләрдә әтрафындакы обывателләрин ону нечә гаршылајачагларыны өзү дә мараглa изләјир.

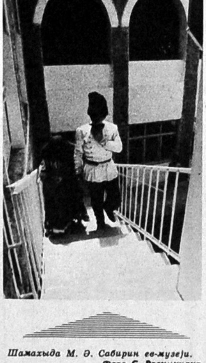

Шамахыда М. Ә. Сабирин ев-музеји.
Фото С. Рәсиминдир.

Нәтичә охучу үчүн һәм көзләнилмәз вә һәм дә мәнтигидир. Деди-году әлиндән ишдән чыхан гәһрәманы обывателләр белә гијмәтләндирирләр: «Даһа дәнлији долуб, индән белә чыхар да...».

Китабдакы мараглы һекајәләрдән бири дә «Өзү јыхылан ағламаз» адланыр. Кәрдүјү һагсызлыглара гаршы һарадаса үрәјиндә е'тираз етмәк истәјән, лакин бу е'тиразы дилинин учуна кәтирмәјә горхан чәсарәтсиз бир шәхсин кечирдији чәтин һаллар бурада усталыгла гәләмә алынмышдыр. Фәал һәјат мөвгеји сәвијјәсиндә дура билмәјән бу гәһрәманын вәзијјәти охучу тәрәфиндән тәәссүф долу бир тәбәссүмлә гаршыланыр.

Бәс китаба ады верилмиш «Гыздәрәјә кедән јол» һекајәси? Мүәллиф бу әсәриндә шәһәр-кәнд проблеминә өз мүнасибәтини билдирмишдир. Кәнддә бөјүјүб боја-баша чатмыш Огтај шәһәрдә ишләмәк истәјир. Ону кәндин бугүнкү сәвијјәси тә'мин етмир. Атасы Һәсән киши Огтајы баша салыр ки, кәндимиздә дә шәһәрдәки раһатлығы јаратмаг үчүн кәнчләрин бурада јашамасы мүтләг вачибдир. Бир дә ки, кәнддә һәмин чаванларын јолуну көзләјән гызлар вардыр. Огтај мүхтәлиф психоложи вәзијјәтләрә дүшәрәк фикрини дәјишир. Кәнддә евләнмәјә дә, јашамаға да разы олур. Ән нәһајәт, гәрара кәлир ки, «Кәндимизә дә мүһәндис лазымдыр!».

Китабда мүасирләримизин јарадычы, мараглы әмәлләринә һәср олунмуш һекајәләр чохдур. Һекајәләрдә нефтчиләрин, мүхтәлиф әмәк адамларынын чәтин вә шәрәфли һәјатындан, онларын арзу вә истәкләриндән бәһс олунур. Мүәллиф «Күлнарә» һекајәсиндә меһрибан вә бејнәлмиләл бир коллективин тимсалында нефтчиләрин шәрәфли әмәјини тәрәннүм едир.

«Гәлпә» һекајәсини охујаркән өтән мүһарибәнин һәлә дә үрәкләрдә јашајан дәрин нискилини дујуруг.

«Гара јапынчы», «Сон вида» һекајәләри исә бөјүк шаирләримиз Сәмәд Вурғунун вә М. П. Вагифин һәјатындан кәтүрүлмүш бәдии ләвһәләрдир.

Үмумијјәтлә, демәлијик ки, Һејдәр Гасымлынын «Гыздәрәјә кедән јол» китабындакы һекајәләринин дили садә вә образлы бир дилдир. Јазычы өз гәһрәманларынын дахили аләмини ачмағы бачарыр, аз сөзлә онларын психоложи вәзијјәтләрини, һисс вә һәјәчанларыны мәһарәтлә кәстәрә билир.

Ејни кејфијјәтләри биз јазычынын «Чөрәк әтри» китабындакы һекајәләрдә дә мүшаһидә едирик. Мүәллифин бу китабында кичик јашлы вә јенијетмә охучуларын һәјатындан бәһс едән әсәрләри топланмышдыр. Һәмин һекајәләр ушаглары доғручулуға, дүзлүјә, намуслу јашамаға чағырыр, онлары Вәтәнә, торпаға, Ленин идеалларына сәдагәтли олмаға сәсләјир.

«Чөрәк әтри» һекајәси хүсусилә ибрәтамиздир. Евдә наһар заманы ушагларын һәр бири чөрәјин бир тикәсини мүхтәлиф ев һејванларына атырлар. Боллуг вә фираванлыг ичиндә јашајан, бөјүјән ушаглар зәһмәтин нә демәк олдуғуну, чөрәјин нечә газанылдығыны вә нечә биширилдијини билмирләр. Чөрәјә белә мүнасибәт ананы чидди дүшүндүрмүшдүр. Бир күн ана ушаглары сынајыр, «хәстә» олдуғундан чөрәк биширмир. Нәтичәдә ушаглар чөрәксиз һәјатын, јашајышын мүмкүн олмадығыны баша дүшүрләр. Бундан сонра онлар чөрәјә, ана зәһмәтинә даһа шүурлу сурәтдә јанашыр, бу һалал вә мүгәддәс не'мәтин гәдрини билирләр. Ејни заманда бу сынаг социализм чәмијјәтиндә тәрбијә алмыш ушагларын бир-биринә гајғыкешлијини ачыб кәстәрир.

«Мәктәбли чантасы» һекајәсиндә совет мәктәблиләри илә совет әскәрләринин достлуғундан данышылыр. Мәктәбли Интизарын гардашы Совет Ордусу сыраларындадыр. Һәјәтләриндәки киласы дәриб базара сатмаға кәлән Интизарын анасы һараса кедир. Елә бу заман әскәрләр киласын гијмәтини сорушурлар. Интизар дәрһал гардашыны хатырлајыр вә кағыз торбаја чохлу килас долдуруб әскәрләрә верир. О, лејтенантын узатдығы пулдан имтина едир. Анасы кәләндә исә дејир: «Ана, киласдан гардашыма пај вермишәм». Мәсәләдән һали олмајан ана һадисәни өјрәнәндә оғлундан чох разы галыр. Бир гәдәр кечмиш һәмин лејтенант Интизар үчүн һәдијјә олараг бир чанта алыб кәтирир: мәктәбли чантасы. Һәдијјәдән чох мүтәәссир олан Интизар дејир: «Ана, кәрәк кедән кими гардашыма бу һагда мәктуб јазам».

Көрүндүјү кими, һекајәдә бејнәлмиләлчилик, достлуг, меһрибанчылыг һиссләри бир-бирилә үзви сурәтдә говушмушдур.

Ушагларла тәбиәтин үлфәтинә, бөјүкләрин кичикләрә хүсуси диггәт јетирмәләринә һәср олунмуш «Ана мәһәббәти» һекајәси дә диггәтәлајигдир.

Һејдәр Гасымлынын јазычы аләмини јахындан изләмәк үчүн китабдакы «Пул оғрусу» повести бөјүк материал верир. Әввәла, бу повест кәстәрир ки, Һејдәр Гасымлы бир јазычы кими сүжет гурмағы, образларын дахили аләмини ачмағы, психоложи моментләри кәркинликлә тәсвир етмәји, сурәтләри јашына, вәзијјәтинә кәрә данышдырмағы бачарыр. Повестин дили ајдын вә равандыр. Икинчиси дә, повестдән белә мә'лум олур ки, мүәллиф јенијетмәләрин һәјатыны, онларын һансы һисс вә арзуларла, истәкләрлә јашадығыны јахшы билир.

«Пул оғрусу» повестиндәки һадисәләр мәктәбләрин бириндә чәрәјан едир. Тәнәффүс заманы синифдән мүәллимин 20 манат пулу јоха чыхыр. Бу һадисә мәктәбдә бөјүк һәјәчана сәбәб олур. Пулун оғурланмасыны алтынчы синиф шакирди, дәрс әлачысы Сән'андан кәрүрләр. Бу ишдән хәбәри олмајан Сән'ан адынын оғру кими таныначағындан еһтијат едәрәк 20 манат пулу кәтириб мүәллимәјә верир.

Әлбәттә, бу һадисәјә гаршы дикәр мүәллимләр дә биканә галмырлар. Синиф рәһбәри Барат мүәллим хүсусилә чох тәлаш кечирир. О, Сән'анын оғру олмадығына, әксинә, нүмунәви, тәрбијәли шакирд олмасына там әминдир. Буна кәрә дә мәктәб директору Алисә мүәллимәни, пулу итмиш Көвсәр мүәллимәни тәнгид едир.

Ахырда мә'лум олур ки, пул кисәсини сағсағанлар јува гурмаг үчүн ағач башына галдырмышдыр. Бунунла һәр шеј ајдынлашыр. Мүәллиф повестдә бә'зи мүәллимләрин гејри-педагожи һәрәкәтләрини нәзәрә чатдырыр. Мүасир мәктәблидә вәтәнпәрвәрлик, сафлыг, доғручулуг һиссләрини даһа да инкишаф етдирмәк үчүн јоллар арамағы вачиб бир мәсәлә кими ирәли сүрүр.

Һәр ики китаб кәстәрир ки, Һејдәр Гасымлы бир јазычы кими пухтәләшиб јеткинләшмишдир. Онун гәләми даһа кениш мигјаслы мәсәләләрдән јаза биләр. Елә биз дә ондан кәләчәкдә бу сәпкидә повестләр, һекајәләр көзләјирик.

Фирудин РӘҺИМ